

ANADOLU'DA KARTAL MOTİFİ VE GÜNÜMÜZ KUYUMCULUĞUNDA KULLANIMI

Muhammed Tahir İYİOĞLU

Öğretim Görevlisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, tahir.iyioglu@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4884-2146

İyioğlu, M. Tahir. "Anadolu'da Kartal Motifi ve Günümüz Kuyumculuğunda Kullanımı". ulakbilge, 95 (2025/3): s. 189–197. doi: 10.7816/ulakbilge-13-96-02

ÖZ

Anadolu kültüründe kuş figürleri, özellikle kartal, tarih boyunca güç, hâkimiyet ve kutsallığın simgesi olarak önemli bir yere sahiptir. Türk mitolojisinde kartal, göğe yükselişi ve ruhu imgeleyen bir figür olarak kabul edilirken, sanat ve mimaride de güçlü bir motif olarak kullanılmıştır. Çift başlı kartal figürü yalnızca Türk kültüründe değil, Hitit, Bizans, Sırp, Rus ve Gürcü kültürlerinde de görülmekle birlikte, Türkler bu motifi geniş bir coğrafyada kullanmışlardır. Çift başlı kartal Anadolu Selçukluları döneminde mimari süslemeler, halı-kilim desenleri, dokuma kumaşlar, sikkeler ve madeni eserlerde yaygın biçimde yer almış, güç, kudret, adalet ve koruyuculuğun simgesi olmuştur. Bazı Türk boylarının hâkimiyet sembollerinde kuş figürünün bulunması, Türklerin kuşları bir yücelik ya da egemenlik işareti olarak gördüklerini gösterir. Bu kuşlar arasında kartal, eski Türk inanışlarında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir: Gök Tanrı ile Türkler arasında bağlantı sağlayıcı, ölümlerin ruhlarına eşlik eden bir refakatçi ve Türk hakanlarının tahta geçişinde ilahi gücün aracı olarak görülmüştür. Kartal sembollerinde özellikle çift başlı kartal sembolü Selçuklular ile özdeşleşmiş olsa da birçok Türk ya da Türkmen boyu tarafından da kullanılmıştır. Figürün kökeni İskit ve Avrupa Hunlarına kadar uzanmakta olup, Selçuklu dönemiyle birlikte sanatsal üretimde daha belirgin hale gelmiştir. Günümüzde bu motif, Konya Büyükşehir Belediyesi, Erzurum Valiliği ve Selçuk Üniversitesi gibi kamu kurumlarının amblemlerinde kullanılmaya devam etmektedir. Ayrıca, "Selçuklu kartalı" motifli takılar ve süs eşyaları kültürel mirasın yansımaları olarak önemini korumaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, çift başlı kartal motifinin Türk sanatındaki tarihsel ve sembolik kökenlerini analiz etmek ve bu kadim sembolün günümüz çağdaş kuyumculuk sanatındaki kullanım biçimlerini, anlamsal dönüşümlerini ve estetik yorumlarını incelemektir. Çalışma, motifin Orta Asya'daki mitolojik kökenlerinden Selçuklu dönemindeki siyasi sembolizmine ve modern takı tasarımcıları tarafından nasıl yeniden yorumlandığına dair, tarihsel analiz, göstergebilim ve güncel tasarım örneklerinin incelenmesine dayalı nitel bir araştırmadır.

Anahtar Kelimeler: Kartal, takı tasarımı, dekoratif sanatlar, el sanatları

Makale Bilgisi:

Geliş: 14 Kasım 2025

Düzeltilme: 9 Aralık 2025

Kabul: 10 Aralık 2025

Giriş

Anadolu'da kuşlar sanatın her alanında söz ya da motif olarak yer almaktadır. Edebiyattan el sanatlarına Türk kültüründe kuşlar ve özellikle kartal önemli bir yere sahiptir.

Türk kozmolojisi ve mitolojisinde öne çıkan hayvan figürleri, özellikle karakuş (kartal) ve diğer alıcı kuşlar, yırtıcılık ve güç nitelikleriyle belirginleşir. Kimi araştırmacılarca totemik bir ata olarak da kabul gören Kurt da bu seçkin fauna arasında yer alır. Bu canlıların mitolojik anlatılardaki yerini analiz ederken, ortak bir biyolojik özellik göze çarpar: Hiçbiri leşle beslenen bir tür değildir. Bu durum, tesadüfi bir zoolojik ayrıntı olmayıp, Türk kültürünün temel dinamikleriyle ontolojik bir paralellik arz eder. Aktif, avlanan ve yaşamını pasif bir toplayıcılık yerine doğrudan üretimle idame ettiren bir hayat tarzını benimseyen Türkler, kendi varoluşsal duruşlarını sembolize eden hayvanları da bu değerler üzerinden seçmiştir. Bu bağlamda, uygun veya kılavuz olarak kabul edilen canlılar, tabiatla "hazıra konmayan" ve yaşam mücadelesini aktif olarak sürdüren varlıklar olarak idealize edilmiştir (Sever, 1999:87).

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan kartal motifi günümüzde hâlâ kullanılmaya devam etmektedir. El sanatlarının her alanında görülen bu motif doğal olarak kuyumculuk sanatında da görülmektedir. Bu araştırmada kartal motifinin geçmişten günümüze Türk kültüründeki yeri ve günümüz kuyumculuğunda kullanımı üzerine incelemeler yapılmıştır.

Türklerde Kartal Figürü ve Motif Olarak Kullanımı

Motifler ve üretim teknikleri usta-çırak ilişkisiyle kuşaktan kuşağa aktarılmakta; dokuma, maden, deri işçiliği gibi alanlarda motifler kültürel kimliğin bir parçası olarak yaşatılmaktadır (Taş, 2021: 1273). Geleneksel Türk kültüründe, ruhun bedeni terk ettikten sonra kuş formuna bürünerek semavi aleme ulaştığı yönündeki inanç, yaygın bir mitolojik motiftir. Bu antropolojik çerçevede, özellikle Kamlık geleneğinde, kartal sembolizmi derin bir kutsiyete sahiptir. Kamların, kartala ait objeleri üzerlerinde taşımalarının, onlara kartalın doğaüstü yeteneklerini bahsettiğine inanılır. Bu fenomen, "bir kartal tüyü taşımanın, kişiye sihirli uçuş kabiliyeti kazandırması" şeklindeki spesifik inanışta açıkça görülmektedir; bu, objenin, taşıyıcısına metafizik bir yetenek transferi sağladığına olan inancı göstermektedir (Ermetin, 1997: 285).

Eski Türk inanç dünyasında, insanın gökyüzü ve yeryüzü arasındaki varoluşsal yolculuğuna rehberlik eden koruyucu ruhların kuş formunda olduğuna dair köklü bir inanış mevcuttur. Bu inanışta, kudret ve yüceliğin timsali olan kartal, Altay petrogliflerinde de görüldüğü üzere, mukaddes bir statüye sahiptir. Türklerin askeri ikonografisinde de bu inançların tezahürü görülür; kılıç kabzalarının bozkurt, at ve çift başlı kartal gibi güçlü sembollerin kabartmalarıyla tezyin edilmesi (süslenmesi) bu durumun somut bir göstergesidir (Özden, 2011: 112).

Sever'in Bahaedin Ögel'den aktarımına göre "Her millet kartal veya kuş gibi amblemleri kendine arma olarak alabilir. Fakat kartalı kulaklı olarak kabul etmek ona bir hususiyet vermektir ki bu da bir millet ve bir kültür çevresine aittir." Anadolu'da kuşlar şiiirden el sanatlarına kadar birçok alanda görülmekteyken çift başlı kulaklı kartal motifi ayrı bir öneme sahiptir (Sever, 1999: 88).

Türk mitolojisinde kartal, ebediyetin sembolü ve göğün yegâne hâkimi olarak yüceltilmiştir. Onun bu yüce statüsü, ilahi olanla temas kuran ilk kutsal varlık olması ve kozmik eksen sayılan Hayat Ağacı'nın zirvesinde avcı/koruyucu bir rol üstlenmesi ile pekiştirilmiştir. Ayrıca, doğada gözlemlenen tek eşli (monogam) yaşam biçimi, bu hayvanın neden türeyiş mitlerinin ve soyun devamlılığına ilişkin anlatıların vazgeçilmez bir unsuru olarak konumlandırıldığını açıklayan kültürel bir referans noktası olmuştur (Kumru, 2017:416).

Kartalın hükümdarlık ve güç sembolizmi İslamiyet'in kabulünden sonraki Türk kültür coğrafyasında da geçerliliğini yitirmemiştir. Hatta hanedan arması olarak kullanılarak resmi bir nitelik de kazanmıştır. Bu anlamsal devamlılığın maddi kültüre yansımaları, alıcı kuş figürlerinin bu kavramları ifade etmek üzere mimari unsurlar ve el sanatları objeleri üzerinde yaygın bir biçimde kabartma olarak işlenmesinde görülmektedir (Çoruhlu, 2002:134).

Türk kültüründe kartal ikonografisi, hem manevi inanç dünyasında bir sembol hem de maddi kültür ürünlerinde bir bezeme unsuru olarak karşımıza çıkar. Sanatsal üretimler özelinde bu figürasyon; mimari tezyinatta, çeşitli dokumalarda (halı, kilim), keçe yüzeylerinde, ahşap işçiliğinde, madeni eserlerde ve hatta bayrak direklerinin zirvesine yerleştirilen bir simge (alem) olarak dahi pek çok farklı fonksiyonel objenin biçimlendirilmesinde ve süslenmesinde kullanılmıştır. Kartalın bu denli tercih edilmesi, onun güç, kuvvet, otorite, asalet ve koruyucu ruh gibi mefhumların sembolik bir temsili olarak yorumlanmasına olanak tanır. Nitekim Selçuklu dönemi tekstil üretiminde (halı ve kumaş), diğer sanat alanlarındaki eğilime benzer şekilde, çift başlı kartal motifinin yaygın bir tatbik alanı bulunduğu görülmektedir (İlden, 2012:44; Uzgidim, 2017: 219).

Resim 1. Pazırık Kurganı, M.Ö. 6.- 3. Yy, Sığına Saldıran Kartal Figürü, Keçe Aplike, (Hermitaj Müzesi)

Resim 2. Çift Başlı Kartal Erzurum Çifte Minareli Medrese, Anadolu Selçuklu 1253

Çift başlı kartal simgesi yalnızca Türklere özgü bir motif değildir; aynı ya da farklı dönemlerde Hitit, Bizans, Sırp, Rus ve Gürcü kültürlerinde de çift başlı kartal sembolüne rastlanmaktadır (Resim 3).

Resim 3. Artuklu Sikkesi Çift Başlı Kartal Motifi, 1224-1225, Mardin Müzesi Envanter No 3935

(Uykur, 2010:100)

Kartal sembolünün Türk maddi kültüründeki bayrak, dokuma, taş ve maden sanatı gibi yaygınlığı ve merkeziliyeti, bu figürün Türkler tarafından ne denli özümsemişliğini gösteren somut bir delildir. Bu seviyede bir sembolik sahiplenme, güçlü bir tarihsel süreklilik ve bu sürekliliği anlamlandıran gelişkin bir tarih bilinci gerektirmektedir. Zira geniş bir coğrafi eksende hareket kabiliyetine sahip olmuş bir milletin, Doğu ve Batı'yı kapsayan bir egemenlik anlayışını ifade etmek için kartal gibi evrensel bir güç sembolünü tercih etmesi, bu derin tarihsel birikimin kaçınılmaz bir tezahürüdür (Özden, 2011: 116).

Büyük Selçuklu Devleti ile muasır olan Gaznelilerin mimari bezemelerinde kartal figürasyonunun görülmesi, bu sembolün Türk sanatındaki kültürel devamlılığını gösteren önemli bir veridir. Buna ek olarak, Anadolu'da bu figürün Türk intikalinden önce de kullanılıyor olması, Türklerin zaten aşına oldukları bu sembolün yerel gelenekle karşılaşmasının, onun kullanım sıklığını pekiştiren ve yoğunluğunu artıran bir faktör olduğu şeklinde yorumlanabilir (Link 1).

Resim 4. Çift Başlı Kartal- Gazne Saray Süslemelerindeki Ayrıntı (Link 1)

Resim 5. Kumaşa İşlenmiş Çift Başlı Kartal Motifi 13.Yy Konya (Staatliche Museen zu Berlin)

Anadolu Selçukluları öncesinde İskit kurganlarından başlayarak Atilla hâkimiyetindeki Avrupa Hun Devleti'ne, Maniheizt Uygunlardan Gazne sarayına dek süreklilik arz eden figür, Anadolu'da genellikle mimaride ve çini süslemede kullanılmıştır. Bunun yanı sıra sikkelerde ve mezar taşlarında da yer almıştır. Figürün oldukça geniş bir sembolik anlamı olduğu ifade edilmektedir. Anadolu Türkleri için kartal, çift başlı

kartal veya avcı kuş figürleri; nazarlık, kuvvet, özgürlük ve yiğitlik sembolü, arma ve totem, talih, aydınlık, bilginlik gibi anlamlar içermektedir (Link 1).

Resim 6. 13. yy Kumaşa İşlenmiş Çift Başlı Kartal Motifi (Göksu, 2016:139)

Resim 7. Divriği Ulu Camii Batı Kapısı Çift Başlı Kartal Motifi 1228-1243 (Link 2)

Türk kültür tarihi, çeşitli faunistik figürlere (aslan, ejder, geyik, at, kurt, kuşlar, kartallar) sembolik değerler atfetmiştir. Bu figürler içinde tek ve çift başlı kartallar, taşıdıkları güç, hâkimiyet ve adalet anlamları nedeniyle Türk sanatının tüm mecralarında kullanılmıştır. Pazırık kurganlarındaki keçe eserler bu kullanımın erken kanıtlarını sunarken, Türk dokuma sanatında çift başlı kartal figürasyonunun en yoğun kullanımı Selçuklu dönemine tarihlenmektedir. Mimari yüzeylerde olduğu gibi, halı ve kumaşlarda da motifin realist veya stilize edilmiş uygulamaları mevcuttur. O döneme ait tekstil buluntularının azlığına rağmen, mevcut

örnekler kartalın popülaritesini doğrulamaktadır. Bu popülarite, figürün sadece seküler (dünyevi) iktidarı değil, aynı zamanda uhrevi (kutsal) bir korumayı da simgelemesiyle açıklanabilir. Bu kültürel değerın günümüzdeki yansıması, Anadolu'daki geleneksel halı ve kilim dokumacılığında kartal ve kuş figürlerinin halen yaygın olarak kullanılmasıdır (Uzgidim, 2017: 228).

Günümüzde çift başlı kartal sembolünü kullanan çeşitli kurumlar bulunmaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'ne uzun yıllar başkentlik yapan Konya'da; Konya Büyükşehir Belediyesi, Konyaspor, Konya Selçuk Üniversitesi ve Konya Valiliği gibi kurumlar amblemlerinde çift başlı kartal motifini kullanmaktadır. Ayrıca Sivas Valiliği ve Erzurum Valiliği de amblemlerinde çift başlı kartalı kullanmaktadır (Resim 7).

Resim 8. Çift Başlı Kartal Motifini Günümüzde Kullanan Kurum Örnekleri

Bunun yanı sıra günümüzde “Selçuklu kartalı motifi” ya da “Selçuklu çift başlı kartal motifli” adıyla pazarlanan çeşitli takılar da bulunmaktadır.

Takılarda Kartal Motifi

Bugün çift başlı kartal, Türk takı tasarımında popüler bir motif olmaya devam etmektedir. Yüzüklerde, bileziklerde ve kolyelerde sıkça "Selçuklu kartalı" veya "çift başlı kartal" tasarımları olarak pazarlanmaktadır. Çağdaş kuyumcular, bu antik sembolü yeniden yorumlayarak geleneksel motifleri modern estetikle harmanlamaktadır. Çift başlı kartal motiflerinin işlendiği gümüş ve altın yüzükler, güç ve mirası simgeleyerek oldukça popülerdir (Resim 8). Çift başlı kartal, kolye uçlarında da sıkça tercih edilen bir motif olmaya devam etmektedir ve bazen görsel çekiciliği artırmak için değerli taşlarla süslenmektedir.

Türk takılarındaki kartal, yalnızca dekoratif bir unsur değil, aynı zamanda derin sembolik anlamlar taşır. Koruma, güç ve atalara bağlılığı temsil eder. Pek çok kişi için kartal motifli takılar takmak, kültürel bir ifade ve tarihsel kimlikle bağ kurma anlamına gelmektedir.

Resim 9. Çift Başlı Kartal Motifli Erkek Yüzüğü (Link 3)

Resim 10: Çift Başlı Kartal Motifli Erkek Bileklik (Link 4)

Resim 11: Çift Başlı Kartal Motifli Kolye Ucu (Link 5)

Sonuç

İlkel dönemlerden modern çağlara kadar geçen süreçte koruyuculuk, güç, iyilik, üreme gibi çeşitli anlamlara sahip olan birçok sembol oluşturulurken, doğadan ve özellikle hayvanlardan esinlenilmiştir. İnsanlar, doğa karşısında güçsüz kaldıkları durumlarda kendilerinden üstün bir varlıkla bağ kurma gereksinimi duymuş; bu gücü simgeleyen semboller el sanatları aracılığıyla çeşitli eşyalara işlemişlerdir. Bu tılsımlı motiflerin gündelik yaşamın her alanına nakşedilmesi, beraberinde estetik açıdan değerli eserler de ortaya çıkarmıştır. Kartal figürü, tarih boyunca Türk kültüründe güç, koruyuculuk, bağımsızlık ve kutsallık gibi anlamlar taşımıştır. Bu motifin hem geleneksel sanatlarda hem de günümüz modern tasarım unsurlarında (özellikle kuyumculukta) varlığını güçlü bir biçimde sürdürmesi, onun kültürel sürekliliğin önemli bir göstergesi olduğunu kanıtlamaktadır.

Kaynaklar

Çoruhlu, Yaşar (2002). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Ermetin Yücekal, Günnur (1997). Mevlevilikte Şamanizm İzleri. İstanbul: Töre Yayınevi.

İlden, S. (2012). "Türk İkonografisinde Kartal Motifi". Problems of Engineering and Professional Education, vol. 15, no. 4, Mar. 2023, pp. 42-53, doi:10.32523/2220-685X-2012-15-4-42-53.

- Göksu, E. (2016). Çift Başlı Kartal ve Selçuklular. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (5) , 117-141.
- Kumru, C. (2017). Eski Türk Kültüründe Kartal Simgesi. I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Antalya (11-14 Mayıs 2017) Sempozyum Bildiri Kitabı, Ankara.
- Öney, G. (1984). Gazneli Saray Süslemelerinin Anadolu Selçuk Saray Süslemelerine Akisleri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 3.
- Özden, H. (2011). Türklerde Kartal ve Çift Başlı Kartal Tamgası. *Turan İlim Fikir ve Medeniyet Dergisi*, 15.
- Sever, Mustafa (1999). Türk Mitolojisinde Kuşlar. *Milli Folklor*, (42), 83–88.
- Taş, E. (2021). Sakarya’da Tespit Edilen Geleneksel El Sanatları ve Ustaları. *Sanat Tarihi Dergisi* 30(2). <https://doi.org/10.29135/std.948208>
- Uykur, Ramazan. (2010) Artuklu Sikkelerinde Yazı ve Süsleme Kompozisyonu, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Uzgidim, G. (2017). Türk Dokuma Sanatında Çift Başlı Kartal Figürü. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (19) , 217-231 . DOI: 10.18603/sanatvetasarim.323129

Link 1: <https://www.akademiktarihtr.com/ciftbaslikartal/>

Link 2: <https://pbs.twimg.com/media/CiaRAAhW0AAZBiy.jpg>

Link 3: <https://www.ciceksepeti.com/takihan-cift-basli-selcuklu-kartal-motifli-gumus-yuzuk-th5440>

Link 4: <https://www.gumustakidunyasi.com/selcuklu-armasi-motifli-erkek-bilezigi>

Link 5: <https://www.hepsiburada.com/ani-yuzuk-selcuklu-kartali-motifli-erkek-kolye-pm-HB00000B8FIL>

EAGLE MOTIF IN ANATOLIA AND ITS USE IN CURRENT JEWELRY

Muhammed Tahir İyioğlu

ABSTRACT

While birds are among the symbols used by many nations and institutions around the world, both in the past and present, the eagle, considered a symbol of sovereignty and authority, is arguably the most frequently used bird motif. Bird figures, particularly the eagle, have held a significant place in Anatolian culture throughout history as symbols of power, dominance, and sanctity. In Turkish mythology, the eagle is considered a figure symbolizing ascension and the soul, and has also been used as a powerful motif in art and architecture. While the double-headed eagle figure appears not only in Turkish culture but also in Hittite, Byzantine, Serbian, Russian, and Georgian cultures, the Turks utilized this motif most extensively and meaningfully. During the Anatolian Seljuk period, the double-headed eagle was widely featured in architectural ornaments, carpet and rug patterns, woven fabrics, coins, and metalwork, becoming a symbol of power, might, justice, and protection. The presence of bird emblems on the flags of some Turkic tribes may indicate that the Turks viewed birds as symbols of sublimity or sovereignty. Among these birds, the eagle, in particular, was seen, above all other birds, in ancient Turkish beliefs as a liaison between the Sky God (Gök Tanrı) and the Turks, a companion accompanying the souls of the dead, or a hand of divine power ensuring the accession of the Turkic khan to the throne upon his election by God. While the double-headed eagle symbol is particularly identified with the Seljuks, it was also used by many Turkish or Turkmen tribes. The origins of the figure date back to the Scythian and European Huns, and it became more prominent in artistic production with the Seljuk period. Today, this motif continues to be used in the emblems of public institutions, such as the Konya Metropolitan Municipality, the Erzurum Governorate, and Selçuk University. Furthermore, jewelry and ornaments bearing the "Seljuk eagle" motif retain their significance as reflections of cultural heritage. The primary objective of this study is to analyze the historical and symbolic roots of the double-headed eagle motif in Turkish art and to examine the uses, semantic transformations, and aesthetic interpretations of this ancient symbol in contemporary jewelry. This study is a descriptive study of the motif, from its mythological origins in Central Asia to its political symbolism during the Seljuk period and its reinterpretation by modern jewelry designers. This study is a qualitative study based on historical analysis, semiotics, and the examination of contemporary design examples.

Keywords: Eagle, Jewelry Design, Decorative Arts, Handicrafts.